

Ligeti György–Báder József

Demokráciára nevelés a Collegium Martineumban¹

Az elmúlt év januárjától kezdve kilenc hónapon keresztül résztvevő-megfigyelést végeztünk, interjúkat és szociometriai vizsgálatot készítettünk a mánfai Collegium Martineumban. Eredeti tervünk szerint mindössze öt alkalommal vettünk volna részt két-két napra a kollégium életében, s készítettünk volna interjút diákokkal, tanárokkal, a faluban lakókkal, a diákok szüleivel és középiskolai tanáraival. Ám ott ragadtunk, sőt még egészen rövid ideig dolgoztunk is a kollégiumban.

Mielőtt rátérünk hipotézisünk és tapasztalataink ismertetésére, röviden leírjuk, milyen célú intézmény a Collegium Martineum. Az intézmény 1996 óta működik, Baranya és Tolna megyei szegénysorú középiskolásoknak biztosít szállást és ellátást a hétköznapiak során. Mánfán szakszerű korrepetálási és különóra-lehetőséghez jutnak a diákok, elősegítve ezzel középiskolai tanulmányaikat, sikeres egyetemifőiskolai felvételijüket. Az intézmény tehát *kollégium*, az ott élő diákok teljesen hagyományos pécsi (kisebb részt komlói) középiskolákban tanulnak. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert rövid ottlétünk során is tapasztaltuk, hogy sok látogató (nemegyszer a kollégiumot támogatók képviselője) azzal a hittel érkezett: valamiféle bentlakásos intézményt, netán izolált mikrovilágot fog látni.

A kollégium a szándéka szerint is interkulturális: többségében beás cigány diákok élnek benne, ám megtalálható oláh-cigány és magyar-cigány, illetve nem cigány fiatal is, akik között van romániai román, magyarországi szerb és horvát származású is. A kollégium arra törekszik, hogy családias jellegű legyen, a diákok számára igyekeznek az otthoni pótló hangulatot nyújtani; kiemelt figyelmet szentelnek annak, hogy a diákok és családjaik között ne lazuljon meg a kapcsolat. Így amellet, hogy a diákoknak minden hétvégén kötelező hazautazniuk – érezzék bármilyen jól is magukat Mánfán –, számos programot szerveznek a szülők számára is.

¹ Szeretnénk köszönetet mondani a mánfai Collegium Martineum diákjainak és dolgozóinak.

Hipotézis

Arra voltunk kíváncsiak, *valójában mennyiben valósul meg a demokráciára nevelés; hogy a diákok mennyire lesznek majd aktív állampolgárai egy demokratikus*

A kollégium kiadványaiban, a nevelők és a vezetés narratívájában kiemelt szerephez jut a demokratikus értékekre való nevelés fontossága. Ez a Collegium Martineumot ismertető brosúrában, a kollégium web-site-ján² is megjelenik. Arra voltunk kíváncsiak, *valójában mennyiben valósul meg a demokráciára nevelés; hogy a diákok attitűdjeik, értékeik és ismereteik alapján mennyire lesznek majd aktív állampolgárai egy demokratikus társadalomnak.*

Első számú hipotézisünk az volt, hogy fiatalokat *demokráciára nevelni kizárólag valóban demokratikus környezetben lehet.* Ennek jegyében tehát a kollégium demokratikus légkörét (vagy annak éppen hiányát) kívántuk feltérképezni.

Második hipotézisünket inkább kérdés-ként fogalmaztuk meg, jelesül: *vajon egy oktatási intézmény mennyiben hordozza magában egy régió (vagy akár az egész ország) társadalmi kérdéseinek-problémáinak teljes „génállományát”?* A két kérdés szerintünk összefügg. Mielőtt összegyűlt tapasztalatainkat a fenti két megközelítésünk alapján bemutatnánk, meg kell határoznunk, mit is értettünk a *demokráciára nevelés* fogalmán. Kutatásunkat is ezzel a munkamozzanattal kezdtük: megfelelő fogalmi keretek nélkül képtelenek lettünk volna megragadni azt, ami fontos számunkra.

Szerintünk egy oktatási-nevelési intézmény akkor nevel demokratikus attitűdökkel bíró állampolgárokat, ha a diákok kezdettől tisztában vannak a szabályokkal; élénk a kommunikáció az egyének között, az emberi viszonyokat az egyenrangúság és a kölcsönösség (és nem a feudális hierarchia) jellemzi; diák és nevelő partnerei egymásnak, még akkor is, ha konfliktushelyzet keletkezik, s ilyenkor sem egymás legyőzése a céljuk. Az az iskola vagy kollégium fejleszti a demokratikus beállítódottságot, amely lehetőséget ad a jogorvoslatra, tehát ahol senki nem gondolja azt, hogy soha senkit nem ér sérelem az intézményben. Egyáltalán: ahol meg is tanítják a diákot magát a problémát észrevenni. A demokratikus létezéshez szerintünk nélkülözhetetlen az, hogy a diákok megtanulják a konfliktuskezelés módját, s az autonómiát, döntéshozatalt gyakorolják. Ehhez az kell, hogy legyenek választási lehetőségek, s hogy olyan helyzetbe hozzák a nevelők a diákokat, amelyben azoknak dönteniük *kell*, s utána el kell viselniük döntésük pozitív vagy negatív hozadékait egyaránt.

² <http://www.romapage.hu/rovat11/manfa.htm>

Demokratikus konferencia

Ezek után nézzük, vajon hogyan érvényesül mindez konkrétan a kollégiumban.

A kollégium életében a döntéseket a *Demokratikus konferencia* hozza, ahol minden diák és kollégiumi dolgozó részt vehet, javaslatot tehet és szavazhat. A meghozott döntések mindenkire nézve kötelező érvényűek. Egy-egy döntést bárki megvetozhat, ha vétőjét meg is tudja indokolni. A konferenciának minden alkalommal más diák a levezető elnöke, aki szót ad. Megfigyelhető volt, hogy ezt mindenki rendkívül komolyan veszi: az igazgatónak éppúgy szót kell kérnie, mint bárki másnak.³

A konferencián született döntéseket azonban nem mindig tartják be. Ez nem a diákok fegyelmezetlensége miatt van így, ennek sokkal inkább az az oka, hogy következmény nélkül marad, ha például valaki nem takarította ki a konferencia által rábírt helyiségeket.

Megfigyeltük, hogy a diákok túlnyomó része úgy hiszi, szavazáskor a tartózkodás automatikusan „nem”-et jelent. Interjúinkból derült ki, hogy a gyerekeknek a kezdet kezdetén a felnőttek magyarázták meg így a szavazás lényegét. Bár ez a gyakorlat valóban egyszerűsítheti a konferencia működését, magában hordozhatja azt a veszélyt, hogy ha a javaslat előterjesztője valamit mindenáron meg akar szavazni, a kérdést úgy kell feltenni, hogy az előterjesztő számára a nemleges válaszok legyenek kedvezőek. A javaslattevők pedig néhány év demokratikus gyakorlattal eltöltött működés után is a legtöbbször a felnőttek.

Van diák, aki érzékeny ezen a területen, és van, aki kevésbé képes észrevenni, hogyan tudja érdekeit képviselni. Az ilyen irányú érzékenység nem a tanulmányi eredményekkel és nem is az aktivitással, sokkal inkább a demokratikusnak mondható légkörben eltöltött idővel függ össze.

Az új tanév elején mindig a régi diákok döntenek el (szintén szavazással), hogy csoportjukba melyik új diákot vesznek fel: több órás, éjszakákba nyúló vita előzi meg minden egyes alkalommal ezt a döntéshozatalt.⁴ Az érvelés során természetesen sokat nyom a latban a személyes szimpátia, ám megfigyeltük, hogy a régi diákok még azokkal a jelentkezőkkel szemben is igen nyitottak, akik a legfurcsábbak, vagy csak kevesek számára szimpatikusak. Valószínűsítjük, hogy a márfai mechanizmus, tehát a demokratikus konferencia többéves

³ A konferenciákról jegyzőkönyv készül, mely tartalmazza a konferencia döntéseit. A jegyzőkönyvvezető is mindig diák.

⁴ Az új és régi diákoknak – mielőtt döntenének – módjuk van egy tábor során mélyebben megismerkedni egymással. Az új diákoknak szabályos pályázatot kell írniuk egy-egy csoporthoz, melyben meg is indokolják, miért kérik oda felvételüket.

A régi diákok döntenek el, hogy csoportjukba melyik új diákot vesznek fel: több órás, éjszakákba nyúló vita előzi meg minden egyes alkalommal ezt a döntéshozatalt.

gyakorlata serkenti a toleranciára való hajlamot. Ugyanez volt megfigyelhető egy évközi szavazás során, amikor a diákok néhány más kollégiumból kicsapott fiatal felvételéről döntöttek. A titkos szavazás eredménye nagyon szolidáris gondolkodásmódot mutatott: magas empátiás készséggel várták a máshonnan elbocsátott diáktársakat.

A kommunikáció és a diákok egymás közötti viszonya

A mánfaj kollégiumban nyomokban sincs jelen *szecs-kázttatás*. A szecs-kázttatás⁵ szót budapesti középiskolákban és kollégiumokban alig ismerik: lényege, hogy az újonnan érkező elsőst heteken-hónapokon keresztül kellemetlen feladatokkal látják el a felsőbb évfolyamosok. A szecs-kázttatás tehát beavatási szertartás, amely egyes kollégiumokban egészen durva is lehet, s személyes megfigyeléseink alapján néhány vidéki középiskolában ijesztő méreteket ölt. (A jelenségről részletesebben is fogok írni *Demokratikus állampolgári szocializáció* című disszertáciomban [Ligeti György].) Az tehát, hogy maguk a diákok is ügyelnek arra, ne piszkálják a kisebbeket, ne adjanak egymásnak megalázó és felesleges feladatokat, arra enged következtetni, hogy

Ha pedig valóban komolyan vesszük a mánfaj kollégium *tehetséggondozó* voltát, akkor a szó nemes értelmében igenis cél, hogy a diákok tapasztalatot

az emberi méltóság értéként jelenik meg a Collegium Martineumban.

Középiskolás korú diákokról lévén szó, mindig előtérben van a szerelem és a szexualitás. A nevelőket megosztja a kérdés szabályozásához való viszonyuk: a korlátozás mellett érvelők szerint a gyorsan kötődő, majd szakadó kapcsolatok veszélyeztetik a kollégium integritását. Mivel nagy az összezártság, nehéz éveken át érzelmi viharoktól túltúl átszótt kapcsolatok között biztosítani a diákok egészséges pszichikus fejlődését – mondják. A pedagógusok másik részének viszont az a véleménye, hogy semmiképpen nem szabad tiltani a fiatalok közötti párkapcsolatok létrejöttét. Egyrészt azért, mert lehetetlen az állandó és totális ellenőrzés (és a kollégium alapeszményével teljesen ellentétes is); másrészt azért, mert a tilalom csak felkorbácsolja a diákok érdeklődését, s elhamarkodott lépésekre készíti őket, melynek negatív lelki és fizikai következményei lehetnek. Ha pedig valóban komolyan vesszük a mánfaj kollégium *tehetséggondozó* voltát, akkor a szó nemes értelmében igenis cél, hogy a diákok tapasztalatot gyűjtsenek, s tudják, a szexualitás éppen úgy hozzátartozik az élethez, mint a cipővásárlás vagy a görög mondavilág ismerete.

Két alkalommal is készítettünk szociometriát a diákok körében, amelyből az derült ki, hogy a különböző csoportokban lakó diákok között annak ellenére is felszínes a kapcsolat, hogy fizikai értelemben egymáshoz igen közel élnek. Találtunk néhány többszörös kölcsönös

⁵ A katonaságnál szívatásnak, a börtönökben csicskázttatásnak feleltethető meg.

választást, melyet nem sokkal később a diákok helyváltoztatása kísért, röviden: átmentek az egyik csoportból a másikba. Jellemző volt, hogy a tanév vége felé megnövekedett a diákok közötti bizalomhiány, többéves barátságok is tönkrementek a kommunikáció és a közös programok elégtelen volta miatt. Szociometriai felvételünk és interjúink alapján derült ki, hogy az összezárttság és a nagyon szűk szobák a szoros baráti szálakat is kikezdi. A pletykák elszaporodása pedig a nyílt kommunikáció protézisének bizonyult.

Elvek és gyakorlat

Megfigyeléseink során az idő múltával egyre gyakrabban tapasztaltuk, hogy a gyakorlat közel sem minden téren egyezik meg a meghirdetett elvekkel. A kollégium nevelői és a kollégiumért közvetve dolgozó felnőttek retorikája sok esetben eltért a tapasztaltaktól. Néhány esetben komoly sérelem ért diákokat, amelyre egy hagyományos iskolában megszokott az a reakció, hogy „megérdemelte, így a helyes, nálunk nem szokás a normaszegés stb.”, ám egy demokratikus nevelésre berendezkedett kollégiumban ez elfogadhatatlan.

Kutatni kezdtük hát, mi lehet az oka az elvek és a gyakorlat közötti hézagoknak. Két fontos, egymással összefüggésben álló okát találtuk a jelenségnek: az egyik maga volt a kollégium társadalmi környezete. A másik ok pedig a kereslet és a kínálat megnövekedése következtében fellépő, ugrásszerű létszámnövekedés volt, melynek nyomán a kollégium oly módon kezdett intézménnyé válni, ahogyan arra még nem volt teljesen felkészülve.

A társadalmi környezet

A kollégiumban zajló eseményeket csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől, hogy a Collegium Martineum nem egy önmagában álló intézmény, hanem élénk kapcsolatban van a környezetével.

Első tapasztalatainkként láthattuk, hogy a kollégiumban lecsapódik Baranya megye összes társadalmi problémája: jelen van a szakemberhiány, a személyes kapcsolatok bonyolult szövevényéből eredő félreértések lehetősége, a formális és informális kapcsolatok kiszámíthatatlansága. A szegénység, illetve a választék hiánya általában, a közlekedés elégtelensége olyan szocializációs ágensekként betonozódtak be a megyében, melyek hatása legtöbbször a demokratikus szocializációval szemben érvényesül.

A családlátogatásainkon tapasztaltak alapján a diákokat kibocsátó családok a rendszerváltás miatt kerültek nehéz helyzetbe. Legna-

Ezekben a családokban érték a gyerek taníttatása, a faluban az a szokás, hogy eladó-sorú 16–17 éves lányok nem mennek férjhez, hanem

A szülők csak félve, sok esetben igen bizalmatlanul engedték el gyerekeiket, nemegyszer a kollégiumban dolgozó nagyon megnyerő, a szülők anyanyelvét kiválóan beszélő beás cigány fiatalember

gyobb részük a téeszek, állami gazdaságok idején jól élt. Több olyan kétszintes családi házban is jártunk, amelybe jó minőségű, ízléses építőanyagot építettek be, ám a család hirtelen talajvesztése miatt a háznak csak egy szintje használható, s a helyiségek eredeti funkciója

összekeveredett: a család kosarat fon a konyhában, s a valaha jobb sorsú fürdőszobában tárolják az alapanyagul szolgáló vesszőt. Mindez tehát *nem* a cigány kultúrához, hanem egy meghatározott társadalmi helyzethez kötődő jelenség. Ezekben a családokban *érték* a gyerek taníttatása, a faluban az a szokás, hogy eladósorú 16–17 éves lányok nem mennek férjhez, hanem középiskolákban tanulnak. A kollégium célja, hogy *tehetséggondozó* legyen, ami azt jelenti, hogy megkísérel kifejezetten olyan diákokat összeválogatni a jelentkezők közül, akikről valószínűsíthető, hogy kiemelkedő teljesítményt nyújtanak majd középiskolai pályafutásuk során. A tehetséggondozás tehát nem feltétlenül azt jelenti, hogy minden diáknak *egyetemre vagy fő-*

iskolára kell jelentkeznie. Ám ez sokszor vissza is üt, mert a teljesítmény gyakran nehezen mérhető. Bár valóban minden diák más és más elbírálás alá kell hogy essen (más iskolákba, más osztályba járnak a kollégium falain túl), gyakran nincs megfelelő mérce vagy követelmény, amely meghatározhatná, hogy a diák milyen alapon és módon jut hozzá a kollégium szolgáltatásaihoz. Alapvető akadálya van a *szereződéses viszony* kialakulásának diák és az intézmény között: ahelyett tehát, hogy a diák maga is pontosan ismerné a kereteit, a teljesítményével szembeni elvárásokat, s ehhez az általa követelhető segítséget, sokszor még azt sem lehet tudni, hogy kinek mihez van joga, s az esetleges jogosultságokat lehet-e érvényesíteni vagy sem. Alapvető kérdés, hogy a diák, illetve a szülő milyen alapon és milyen módon jut hozzá a támogatásokhoz. Nem tudni, hogy a fiatal azért juthat-e hozzá támogatásokhoz, mert kiugró tehetsége folytán ő erre jogosultságot szerzett, vagy azért, mert olyan rászoruló, akinek kezelni kell a szociális problémáit, még akkor is, ha az ellátások olykor átítatódtnak némi paternalizmussal.

Egy olyan környezetben, amelyben a diákok életét meghatározzák az informális kapcsolatok, melyek ráadásul legtöbbször racionális módon kiszámíthatatlanok, sem szerződést nem lehet kötni, sem pedig demokráciára nevelni nem lehet, hiszen bizonytalan, hogy *x* esemény bekövetkeztekor *y* történik-e vagy sem. A kollégiumba való bekerülés módja az évek során gyökeresen megváltozott: kezdetben hét, majd kilenc diák lakott a falu parókiáján berendezett kollégiumban, s a gazdaszonnal közösen maguknak kellett a ház fűtéséről gondoskodniuk. A szülők csak félve, sok esetben igen bizalmatlanul engedték el gyerekeiket, nemegyszer a kollégiumban dolgozó nagyon megnyerő, a szülők anyanyelvét kiválóan beszélő beás cigány fiatalember aktív

rábeszélésére. Kutatásunk idején a jelentkezők száma már eléri a férőhelyek számát, ám nem gondoljuk, hogy a cigány kultúrát plasztikusan (hogy úgy mondjuk, élő valójában is) megjeleníteni képes beas cigány fiatalember munkájára kisebb szükség lenne. A személyek közötti szakmai, presztízsbeli és nemegyszer anyagi érdekeltségi viszonyok kusza és a szereplők által is nehezen átlátható volta azonban minden helyzetben visszahúzó erő. A döntéshozatali mechanizmusba több esetben is irracionális elemek kerülnek bele, legyen szó egy diák átkerüléséről az egyik csoportból a másikba, vagy a kulturális programokra költhető összegek csoportok (és így nevelők) közötti elosztásáról.

Megfigyelésünk szerint a személyes kapcsolatok, illetve az intézmények közötti jó viszony miatt a kollégiumnak kompromisszumokat kell kötnie: akkor is felvesz egy-egy diákot, ha az a tanulmányi eredménye terén messze elmarad a kívánatostól. Ezek aztán vagy beilleszkednek, s a továbbiakban semmi probléma nem lesz velük, vagy pedig több tárgyból megbuknak. A lényeg azonban az, hogy őket fel kell venni, mert fontos a kapcsolat egy-egy falu kisebbségi önkormányzatával, polgármesterével, egyházi életének vezetőjével, pékjével.

A pályázás problémái: üzenet a támogatóknak

A kollégium munkatársainak évről évre ember feletti küzdelmet kellett és kell vívniuk az intézmény fennmaradásáért. Mivel a Collegium Martineumot a nonprofit szervezetek jól ismert helyzete jellemzi, szinte kizárólagos forrása az alapítványok támogatása és a diákok utáni költségvetési támogatás. Az alapítványi támogatást pedig vagy sikerül elnyernie vagy nem; legtöbbször kevesebb pénzt kap, mint amennyit kérnek a pályázat során. A legtöbb program kulturális tevékenységet támogat, működésre alig írnak ki pályázatot a támogatók. Sokan elvárják az innovatív jelleget, ugyanakkor jól tudjuk, hogy ami tavaly innovatív volt, az idén már bevett gyakorlat. Sok olyan költség van, amit nem lehet elszámolni, pedig szükséges lenne: így pl. az alkalmanként meghívott folklórzelemek legnagyobb része nem számlaképes, szükségességük azonban elvitathatatlan.

A kollégium egy-egy diák után évi 160 ezer forint fejkvótát kap az állami költségvetésből, ami valóban nagyon kevés, latens hatása azonban figyelemre méltó: a kollégiumnak akaratlanul is anyagi érdeke fűződik ahhoz, hogy minél több diák lakjon ott, s ne veszítsen el lehetőleg egyet sem. A pedagógiai jelmondat, miszerint „ebből a kollégiumból előbb távozik el tanár, mint diák”, változatlanul érvényes, ám mivel a diákok is érzik: a fejpénzről is szó van, egy-egy bátrabb megnyilvánulá-

A kollégiumban ettől az évtől már megpróbálkoznak azzal, hogy nyáron kihasználják a falusi turizmus keretein belül a táj és a ház páratlan lehetőségeit.

suknak nemcsak a létező demokrácia teremt közeget, hanem az a biztos tudat is, hogy innen nem bocsátják majd el őket. A probléma tehát az, hogy a diákok alkalmanként nem azért merészebbek, mert ráéreztek volna a szabad megnyilvánulás ízére.

A kollégiumban ettől az évtől már megpróbálkoznak azzal, hogy nyáron kihasználják a falusi turizmus keretein belül a táj és a ház páratlan lehetőségeit. Ezúton is ajánljuk őket akár a társadalomtudományi vagy szociálpolitikai szakma munkatársai számára is: az épület tréningek, megbeszélések, hétvégi képzések helyszínének kitűnően alkalmas, gyorsan elérhető az internet is, és a gazdasszony remekül főz.

Az *adományok* is jelentős szerepet kapnak: az épületek berendezése, a kollégium könyvtára legnagyobbbrészt az egyházon keresztül összedett tárgyakból áll. Megfigyeltük, hogy a diákok számos esetben ezt nem tudják értékelni, nem ismerik a kollégium költségvetését, így nem is érzékelik, minek milyen értéke van. Interjúinkból kiderült, hogy az adománnyal az is a probléma, hogy bár a diákok tudják, hálásnak kell lenniük érte, ám sokszor nem tetszik az a bútordarab vagy kép, amit el kell fogadniuk, hiányzik tehát a számukra legfontosabb: a választás lehetősége.

Az intézményesedés

A fentiekben már leírtuk, hogy a Collegium Martineumban tapasztalt jelenségek megértéséhez figyelembe kell vennünk a kollégiumnak a külvilággal való kapcsolatát. A falakon belül zajló, legfontosabb folyamatot ottlétünk során az intézményesedés volt.

A kollégium létszáma 1996 óta dinamikusán nő, évről évre újabb épületrészek épültek (épülnek), melyek közül az egyik 1999-ben elnyerte a *Baranya megye legszebb középülete* díjat. A megnövekedett diáklétszám (a kezdeti 7 helyett 41 fő!) egészen más szervezést igényelt, az étkeztetés terén éppúgy, mint a pedagógiai munkában.⁶ A létszám megkövetelte, hogy külön csoportokat hozzanak létre, a csoportoknak külön csoportvezetőjük lett, meghatározott felelősségi körrel.

Amikor több csoport jött létre,⁷ s a kollégium immáron három épületrészét 41 diák lakta, felmerült az a kérdés, hogy kik vehetnek részt az adott csoport konferenciáján, és kik szavazhatnak ott. Nyilvánvaló volt, hogy nem jó, ha az egyik csoportban lakó diák, sőt annak csoportvezetője beleszól egy másik csoport életébe. A legrégebb óta Mánfán lakó diákokban – akik tehát a legtöbb ideje edződtek a demokráciában – felmerült annak az igénye is, hogy meg kell határozni, melyik felnőtt milyen mértékben szólhat bele a csoportok életébe: többen javasolták, hogy a hetente egy délutánt a kollégiumban eltöltő alsószentmártoni tiszteletes (aki egyébként a kollégium egyik megal-

⁶ Az étkeztetés maga is pedagógiai munka, hiszen többféle ízlésű, igényű diák él együtt. Volt a kollégiumban vegetáriánus fiatal, akit a gazdasszonynak is úgy kellett ellátnia, hogy mássága miatt a többi diák ne tegyen rá megjegyzést.

⁷ A csoportok létszáma 12–14 fő.

kotója) csak javaslattevési joggal vehessen részt a csoport konferenciáján, hiszen óhatatlanul sokkal kisebb rálátása van a dolgokra, mint például a mindennap jelenlévő gazdasszonynak.

Amikor már három csoport jött létre a kollégiumban, elkerülhetetlenekké váltak a pedagógusok rendszeres, szervezett munkaértekezletei. Itt nemcsak pedagógiai kérdéseket, a diákok kollégiumi életével összefüggő gondokat beszéltek meg, de döntéseket is hoztak. A tanári konferencia észrevétlenül a diákok konferenciájának felülbíráló bizottságává vált. Ezt azonban a diákok észrevették, s a kollégium dolgozóival közösen sikerült áthidaló megoldást találniuk: a diákok közül két-két fő részt vehetett a pedagógiai értekezleten.

Úgy gondoljuk, hogy a növekedés, a működést gyakran nehezítő bürokratikus ügyintézés problémáival minden olyan intézménynek meg kell birkóznia, amely kezdeti sikeres működése nyomán népszerűvé, ismertté, s így keresetté lesz. Az intézmény vezetői ismerik a problémák eredetét. S mivel látják, hogy a jelenlegi rendszer nem ideális, folyamatosan azon dolgoznak, hogy kialakítsanak egy olyan intézményi struktúrát, amely a maga nemében egyedülálló, s amely valóban lehetővé teszi, hogy a fiatalok demokratikus gondolkodású állampolgárokká váljanak.

A probléma remélhetőleg csak átmeneti. Biztosan sikerül a márfiaiaknak folytatniuk a tehetséggondozó munka mellett a Baranya és Tolna megyei cigány és nem cigány fiatalok demokráciára nevelését. Ezen az úton is szeretnénk megköszönni, hogy velük lehettünk, s nagyon sok energiát, sikert kívánni munkájukhoz.